

Moskwada ýaşayan türki halklaryň sosial-demografik gurluşy

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Moskwada ýaşayan türki halklaryň sosial-demografik gurluşy

MOSKOVA'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK YAPISI

Avrupa ile Asya arasında bağlantıyı sağlayan ve dünya siyasetine yön veren merkezlerden biri olan Moskova, günümüzde Türk topluluklarının yoğunluk açısından yaşadıkları dünyadaki ilk on şehirden birisidir. Rusların ticarî ve siyasî ilişkileri olduğu ülke vatandaşlarının XIV. yüzyıldan itibaren Moskova'da yaşadıkları belirtilmektedir. Bu yüzyıldan itibaren Moskova'da Yunanlar, Bulgarlar, Sırlar, İtalyanlar, Ermeniler, Litvanlar, Lehler ve Almanların yaşadığı bilinmekle birlikte, bunların Moskova'da daha önceki yüzyıllardaki varlıkları hakkında kaynakların yetersiz olması nedeniyle kesin bir yargıya varılamamaktadır. Moskova'da yaşayan Türk topluluklarının buraya ilk yerleşimleri hakkında ise çok net bilgiler olmamakla birlikte, Moskova ile ticaret yapan Tatarların, yukarıda bahsi geçen milletlerle birlikte, XIV. yüzyıldan itibaren sürekli olarak Moskova'da yaşamaya başladıkları bilinmektedir.[1] Ayrıca, bu devirden itibaren Tatarların Moskova'da resmi işlerde çalışmaya başladıkları da kabul edilmektedir.[2]

Altın Orda (Altınordu) ve Rus sınırınının, XIV. yüzyılda Moskova'ya 110-125 km mesafede[3] olması, Moskova'daki Tatar varlığının bu yüzyıldan itibaren başladığı görüşünü kuvvetlendirmektedir. Moskova Knezliği, etrafındaki Rus topraklarında XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarında hakimiyet ve birlik kurduktan sonra sınırlarını kuzey, güney, batı ve doğu yönlerinde genişletmeye başladı. Ruslar, ilk olarak Kazan Hanlığı'nı 1552'de ele geçirdiler. Kazan'dan

sonra 1556'da Astrahan Hanlığı hakimiyetine son verdiler. Böylece, İdil-Ural sahasındaki bütün Türk yerleşim merkezleri Rus hakimiyetine girmiş oldu. Bu nedenle, Moskova Knezliği çok uluslu bir devlet niteliği kazandı.

Moskova'da yaşayan yabancı milletler içerisinde Tatarların önemi bilinmektedir. Tatarların Moskova'ya ilk yerleştiklerinde Kremlin'in içerisinde oturdukları, ancak merkezde yaşamının Tatarların kendileri açısından çok uygun olmadığı ve belki de bazı açılardan sakıncalı olduğu söylenilmektedir. Bu nedenle Tatarlar, daha sonraları, şehir dışında bir mahalle veya köy (sloboda) inşa ederek burada yaşamaya başlamışlardır. XVI. yüzyılın ortalarında Moskova Nehri'nin arkasında Nogay Tatarlarına ait bir dvor'dan[4] bahsedilmektedir. Buraya Nogay Tatarlarının at satmak için geldikleri belirtilmektedir. 1619 yılına ait bir belgede ise, Moskova'daki Tatar mahallesinden söz edilmektedir.[5] Tatarların, bu yüzyılda Moskova'yı ziyaret etmiş olan yabancıların dikkatlerini çektikleri de anlaşılmaktadır.[6]

Ayrıca, Moskova'daki taht mücadelelerinde Türklerin de rol oynadığını, XVII. yüzyılın başında Moskova tahtını ele geçirmek için mücadele eden ve amacına ulaşabilmek için Astrahan Tatarlarına elçi gönderen Dimitriy'nin şu sözleri göstermektedir: "Bana ait olan tahtı tekrar geri almama yardım edecek Türk ve Tatarları toplamalıyım." [7]

Moskova'daki hanlardan birinde Alman bir tüccarla beraber çalışan ve Moskova'dan Arhangelsk şehrine ticaret için gideceklerini belirten Tatarların olduğu, 1638 tarihli Moskova'ya ait nüfus kütüğünde geçmektedir. Aynı kütükte, Moskova'da hizmetçi olarak çalışan ve başkalarının yanında yaşayan Tatarların yanı sıra, kendi evi bulunanların da olduğu görülmektedir.[8] Moskova'daki Alman mahallesinde de Türklerin yaşadığı, 1665 yılında yapılan yerel sayım sonuçlarından anlaşılmaktadır. Burada, bir kısmı yabancı olan 290 dvor sahibinin, ailelerinin yanısıra Tatar, Türk, Çerkez ve Alman olan hizmetçileri ile birlikte yaşadıkları belirtilmektedir.[9] Alman mahallesinde hizmetçi olarak yaşayan 15 Türkten 9'unun Kasım Tatarı, 1'inin Kazan Tatarı,

3'ünün memleketi belirsiz Tatar olduğu belirtilirken, 2 kişinin de Ahmetko ve Maşayko adlarında Türkler olduğu 1665 yılı nüfus kayıtlarında geçmektedir.[10] Burada yaşayanların Ruslara esir düşen Tatarlar olduğu belirtilmektedir.[11]

1669 sayımına göre, Moskova'daki Tatar mahallesinde yaşamış olan Devlet Malikov, Abraham Mastadin, Kkay Telmametev, Araslan Kuliyumişev ve Abdulla Baytsın adlı tercümanlar ile Tugey İmeyev, Yangur Begişev, İsumen Esenyeva ve Andrey Ustakasımov adlı şahısların dvor sahipleri olduğu görülmektedir. 1669 yılında Tatar mahallesinde 9 Tatar dvoru varken, 1672 ve 1676 sayımlarında dvor sayısının 7 olduğu görülmektedir.[12]

Bu dönemde Moskova'da yaşayan Tatarları üç gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta, arlık hizmetinde bulunan Tatar asilzadeleri yer alır. Bunlar, kendi hizmetlerinde bulunan Tatarlarla birlikte saray ve askeri hizmetlerde grevliydiiler. Bu grup, Moskova'daki Tatar nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. İkinici gruba, Tatar mahallesinin çoğunluğunu oluşturan tercüman ve dilmalar[13] (tolma); üçüncü gruba ise, başkalarının dvorlarında yaşayan hizmetçi Tatarlar girer.[14]

Devrin Dış İşleri Bakanlığı (Posol'skiy Prikaz) olarak adlandırabileceğimiz kurumunda görevli tercüman sayısı, 1660 ile 1680 yılları arasında 15 ile 22 kişi arasında değişiyordu. Bunların 6-8 tanesi Tatar Türkçesi tercmanıydı. Bu kurumda çalışan toplam dilmaç sayısı ise 15 ile 41 kişi arasında idi. 1689 yılında ise kadrolu Tatar Türkçesi dilmaç'ı sayısı 10 idi. Çarlık hizmetindeki Türkçe tercümanlığı görevinin bir kısmının, birkaç nesil babadan oğula geçtiği de bilinmektedir.[15] XVII. yüzyılda arlık Rusyası'nda görevli tercüman ve dilmaların yaklaşık olarak yarıya yakınınının Türkçe tercümanı olması, bu dönemde Rusların Türklerle olan ilişkilerinin yoğunluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

XVII. yüzyılda Moskova'da yaşayan Tatarlar arasında hekim ve falcıların da olduğu kaynaklardan anlaşılıyor. Ayrıca Tatarların, Astrahan, Kasım, Kazan, Kırım, Nogay, Sibir gibi farklı bölgelerden geldikleri görülmektedir. Ancak, bu dönemde

Moskova'da yaşayan Tatarların toplam sayısını verecek düzeyde yeterli bilginin olmadığı da görülüyor.[16]

Ruslar, Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nı ele geçirdikten sonra, Çarlık Rusyası ve Ortodoks Kilisesi Müslümanlara karşı yüzyıllar sürecektir olan misyonerlik ve zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini başlatmıştı.[17] Moskova'da yaşayan Tatarların da bu politikaya maruz kalmaları kaçınılmazdı. Nitekim, burada yaşayan Tatarların bir kısmının Hıristiyan olduğu görülüyor. Hıristiyanlığa geçen Tatarların büyük bir bölümü Çarlık hizmetinde bulunan yüksek mevki ve sosyal statülerini kaybetmek istemeyen Tatar asilzadeleriydi. Bunlar XVII. yüzyılın sonlarında hemen hemen tamamen Hıristiyan olmuşlardır.[18]

Rusların hizmetinde çalışan ve onların evlerinde yaşayan, bağımsız olmayan hizmetçi Tatarlar da, toplumda Müslümanlara karşı dinî hoşgörünün olmaması ve yabancı dil ile kültürün etkisi ile bir süre sonra asimile olmuşlardır. Ayrıca, Moskova'daki Tatarların bir kısmının da, Rus isimleri aldıkları veya ikinci isim olarak Rus isimleri kullandıkları nüfus kütüklerinde geçiyor. Ermolka Kirilov, Fedka İvanov, Fedko Fedorov, Fedka Vasilev, Senka İvanov, İvaşko, Mişka, Matyuşka, Timoşka kütüklerde geçen isimlerden bir kısmıdır. Millî kimliklerini koruyabilenler arasında, Tatar mahallesinde birarada yaşayan dvor sahibi tercümanlar ile dilmaçlar yer alıyordu.[19]

Çarlık idaresine karşı Moskova'da yapılan itaatsizlik ve isyanlara, Tatarlar dahil hiçbir azınlık mensubunun katılmadığı görülüyor. Azınlıkların bu tür eylemlere girişemeyişlerinin nedeni kendilerini, Ruslara nazaran, daha güvensiz hissetmiş olmalarıdır.[20] Bu tür olaylara katılmaları halinde, Ruslardan önce kendilerinin göze batacakları ve takibe uğrayacakları endişesi olsa gerekir. Bununla birlikte, 1695 yılına ait bir kayıttan, Tatar sokağında yaşayan yabancılardan tercümanların sokak nöbetine çıkmadıkları, hizmetçilerini de göndermedikleri gibi, nöbete çıkanları da taciz ederek, cüretkâr tavır takındıkları yazılıdır.[21]

XVII. yüzyıla ait Moskova Tatarları hakkında çok fazla bilginin olmayışının en büyük nedeni, Tatarların kendi kültürleri ve millî kimlikleri hakkında kitap bulundurma yasağının olması ve bu tür kitap bulunduranların yakalanmaları halinde çok şiddetli bir şekilde cezalandırılmalarıdır. Falla ilgili kitap ve "Tatarca mektup" bulunduranlar, yakalandıkları zaman, bulundurdukları kitap ve mektupları sırtlarında yakılarak cezalandırılmaları emredilmiştir.[22]

Petro döneminde başkentin Moskova'dan St. Petersburg'a taşınması üzerine Moskova Tatarlarının yaşantısında önemli değişiklikler olmuştur. Devlet hizmetinde görevli tercüman ve dilmaçların sayısı azaltılmıştır. Ayrıca, XVIII. yüzyıldan itibaren Tatar hizmetli sınıfı hakkında kaynaklarda geçen bilgilerde de azalma görülmüştür. Bunun dışında, Tatarların yaşadığı mahalle, kaynaklarda, bazen "Tatar mahallesi" bazen de "Tatar sokağı" olarak geçmiştir. 1730-1740 yıllarında Tatar Sokağı olarak adlandırılan yerdeki 80 dvordan yalnızca 12 tanesinin Tatarlara ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, ilk defa Tatar Camisi ve mezarlığından da söz edilmiştir.[23]

II. Katerina döneminde Müslüman Türklere karşı uygulanan politikalarda bazı değişiklikler olmuştur. İslâmın, Rusya'nın gözardı edemeyeceği, "sabredilebilir" dinlerden biri olduğu ilk defa kabul edilmiştir. Böylece, İslâmın resmen tanınması ile birlikte,[24] Moskova Tatarlarının yaşantılarında da birtakım yenilikler olmuştur. Hizmetli Tatarların esnaflık yapmaları, ticaretle uğraşmaları ve şehirli olarak yazılmaları da kabul edilmiştir. Bundan dolayı, XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Moskova'daki Tatar nüfusu artmıştır. Ancak, Tatarların ticaret yapma hakkını elde etmeleri, Moskovalı Rus tüccarlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[25]

Moskova'da yaşayan Tatar sayısı, 1785 yılı için sadece 25 erkek olarak verilirken, (Rusya'da yapılan reviziyalarda -teftiş-, vergi veren nüfusu belirlemek için yapılan bir nevi nüfus sayımı, ilk reviziyalarda sadece erkek nüfus yazılmaktaydı), 1805'te Moskova'daki Tatarların sayısı 130 kişiydi. Bunlardan 101'inin erkek, 29'unun ise kadın olduğu

görülyüyor.[26]

XIX. yüzyılın ilk yarısında Moskova'da yaşıyan Tatarların çoğunluğunun tüccar ve küçük burjuvazi sınıfından olduğu belirtiliyor. Ayrıca, bunların üçüncü sınıf tüccar oldukları da vurgulanıyor. Dükkân sahibi olan Tatarların "Türk malları sattıkları" görülyüyor. Bu mallar arasında "Türk şal"ları ile "ipek şal ve gömlek"ler dikkati çekiyor. Tatar tüccarların aileleri hakkında da bazı bilgiler bulunuyor. Şehre ilk gelenler arasında, çok kadınla evli olanların olduğu kayıtlarda yer alırken, gençler arasında çok kadınla evlilerin olmadığı görülyüyor. Aile reisinin vefatından sonra, yetişkin erkek kardeşlerin birlikte yaşamaya bazen devam ettikleri, bazen de ayrıldıkları göze çarpıyor. Tüccar ve küçük burjuvazi sınıfından başka, XIX. yüzyılın ilk yarısında Moskova'da henüz şehirli olarak yazılmamış Tatarlarla, geçici olarak çalışmaya gelenlerin olduğu da kaynaklarda geçiyor. Ancak bunların sayıları hakkında bilgi verilmiyor.[27]

Moskova'da yaşıyan Türk toplulukları hakkında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılı kaynaklarda daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Müslümanların sayısı 1866 yılında 439 kişi olup, bunların tamamına yakını Tatarlar oluşturmuştur. 1871'de ise, Moskova'da yapılan nüfus sayımına göre kentte 602.000 kişinin yaşadığı belirlenmiştir. Bu sayıma göre, Rusların oranı %95.6 iken, diğer milletlerin oranı %4.4'tür. Moskova'daki azınlıklar arasında en fazla nüfusa sahip olanlar şu şekilde sıralanmıştır; Almanlar %1.8, Yahudiler %0.9, Lehler %0.6, Fransızlar %0.3, Tatarlar %0.2. Bu dönemdeki Tatar nüfusunun 511'ini erkek, 152'sini kadın olmak üzere toplam 663 kişi oluşturmaktaydı. Moskova'yı diğer şehirlere bağlayan demiryollarının inşa edilmesi ile birlikte şehrin nüfusu artmaya devam etmiştir. 1882 yılında Moskova'nın nüfusu 753.000'e ulaşırken, bu sayının sadece %26.2'sini Moskova'nın yerlileri oluşturmuştur. Bu arada, on yıl içerisinde, 1882 yılında Moskova'daki Tatar nüfusu da ikiye katlanarak, 1548 erkek ve 283 kadın olmak üzere toplam 1831 kişiye ulaşmıştır.[28]

Bu nüfusun çoğunluğu ticaretle uğraşıyordu. Bu dönemde Tatar

tüccarların sattıkları mallar arasında pamuklu, ipekli ve kürklü mallar başta gelmekteydi. Bu arada Azeri tüccarlar da Moskova'da gaz yağı, mazot, halı, kürk ve şark malları satmaktaydılar. Moskova'da ticaret yapan Tatarlardan, sadece Kasım Tatarları memleketlerinin mesafe olarak Moskova'ya yakınlığı nedeniyle sürekli olarak Moskova'da oturmuyorlardı. Tüccarlardan sonra çoğunluk olarak, 1882 sayımına göre, askerler ve resmî işlerde çalışanlar ile, tüccarların dışındaki diğer serbest meslek mensupları gelmekteydi. Bunlar Moskova'daki Tatar nüfusunun %31.4'ünü oluşturuyorlardı.[29] Tatarların nüfusundaki artış ve kadın- erkek oranlarına bakıldığında, erkeklerin nüfusunda hızlı bir artış olduğu ve erkeklerin çalışmak için yalnız başlarına Moskova'ya geldikleri görülmektedir.

Çarlık Rusyası'nda yaşayan milletler, Çarlık rejimi tarafından, hakim ve yabancı halklar olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Hakim millet olarak başta Ruslar geliyordu. Ukrain ve Beyaz Ruslar da hakim milletlerden sayılıyorlardı. Yabancı milletler grubuna ise, Slav olmayan bütün milletler girmekteydi.[30] 1870 yılına kadar Moskova'da Rusların dışında yaşayan ve yabancı olarak nitelenen milletlerin sayısı çok azdı. Bunun nedeni, Çarlık hükümetinin yabancı milletlerin Moskova'ya girmelerine engel olma çabasıydı.[31]

İlk kez Rusya genelinde yapılan 1897 nüfus sayımına göre, Moskova'nın nüfusu artmaya devam etmiş ve 1.039.000 kişiye ulaşmıştır. Ayrıca, bu nüfusun sadece 273.000'inin Moskova'nın yerlisi olduğu belirlenmiştir.[32] 1897 sayımına göre, Moskova'da yaşayan Türklerin 4.746 kişi olduğu açıklanmıştır. Bu sayının 4.288'ini Tatarlar oluştururken, diğer Türklerin 458 kişi olduğu belirtilmiştir.[33] Moskova'da yaşayan Tatarların dışındaki diğer Türk topluluklarının nüfusları, ilk defa 1897 nüfus sayımında "diğer Türkler" olarak verilmiştir. Bu sayıma göre, diğer Türk topluluklarının nüfusu, oran olarak Tatarların yaklaşık %10'dur.

Tatar nüfusunun çoğunluğunun meslekî dağılımı 1897 nüfus sayımına göre şu şekildeydi; tüccarlar 1314 kişi ve bunların aile fertleri 468 kişi, 962 hizmetçi ve bunların aile fertleri

olarak 248 kişi, 401 kişi askerî hizmetlerde çalışanlar, 144 fayton ve at arabacısı ile bunların aile fertleri olarak 22 kişi, 49 farklı alanlarda çalışan işçi ve bunların aile üyesi olarak 39 kişiydi. Verilerden anlaşıldığına göre Tatarların büyük çoğunluğunun evli olmadığı görüldü. Ayrıca, Tatarlar sosyal statü ve ekonomik durumlarına göre Moskova'nın farklı mahallelerinde yaşıyorlardı. Tatar asilzadeleri ve zengin tüccarlar Moskova'nın merkezî caddelerinden olan Arbat ve Tverskaya'da yaşarlarken, yoksul Tatarların büyük bölümü Sretenskaya'da yaşıyorlardı.[34]

1897 yılında Moskova'da yaşayan erkek Tatarlar arasında Rusça okuma-yazma oranı, Tatarca okuma-yazma oranından daha yüksekti. Rusça okuma-yazma bilenlerin oranı %15 iken, Tatarca okuyup-yazanların oranı %14 idi. Kadınlar arasında ise Rusça okuma-yazma oranı %9.5 iken, Tatarca okuma-yazma bilenlerin oranı %7.5 idi. Moskova'daki azınlıklar arasında okuma-yazma açısından erkek Tatarlar beşinci sırada iken, kadın Tatarlar on ikinci sırada idiler. Bu dönemde Ruslar arasında okuma-yazma oranı ise, erkeklerde %66.9, kadınlarda %44.3 olmak üzere ortalama olarak %56.3 idi.[35]

Moskova'daki Tatar sokağında bulunan caminin yanına Bakûlü işadamlarından şemsi Asadullayev büyük bir bina yaptırmıştı. Akşamları Moskovalı Müslüman gençler burada toplanıyorlardı. Ayrıca, burada Tatar öğrencilere indirimli yemek veriliyordu. Ortodoks Kilisesi'nin Müslümanlara karşı takınmış olduğu olumsuz tavır ve Moskova'da Türklere ait başka millî bir merkezin olmaması, Moskovalı Müslüman Türklerin camiye bir kültür merkezi olarak algılamalarında etkili olmuştur. Bu dönemde, Moskova'da yaşayan Tatarlar ve diğer Müslüman Türkler arasında güçlü hemşehirlik bağları seziliyordu.[36]

1912 yılında Moskova'nın nüfusu 1.618.000'e, Tatar nüfusu 8.700'e ulaşmıştır. Rusların bu nüfusa oranı %95.2 iken, Tatarların oranı ise %0.5'e yükselmiştir. 1917'de Moskova nüfusu 2.017.000[37] kişiye yükselmiştir.[38] 1920 nüfus sayımına göre ise, Moskova nüfusu 952.247 kişi, Türk nüfusu ise 2.727 kişi (%0.3) olarak belirlenmiştir. Bu sayınının 2.315'ini Tatarlar, 412'sini ise diğer Türkler

oluşturmuştur.[39] 1920 nüfus sayımında diğer Türk topluluklarının nüfusu, oran itibarıyla Tatarların %15'ine yükselmiştir.

Üç yıl içerisinde Moskova nüfusunda bir milyondan fazla kişinin azalmasının nedenlerinden biri de 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra şehirde gıda ve yakıt maddelerinde büyük yetersizlik başgöstermiş olmasıdır. Bu nedenle, daha önce kırsal yerleşim birimlerinden Moskova'ya göç etmiş olan insanlar memleketlerine dönmüşlerdir. Aynı dönemde, Tatarların da büyük oranda memleketlerine döndükleri görülmektedir. Rusya'daki iç savaşın sona ermesi ve gıda maddelerindeki yetersizliğin giderilmesi üzerine Moskova'ya yeniden büyük oranda tersine göç başlamıştır.[40]

1926 yılında Sovyetler Birliği'nde yapılan ilk genel nüfus sayımına göre Moskova nüfusu, 1917'deki seviyesini aşarak, 2.026.000 kişiye ulaşmıştır. Bu sayıma göre, Moskova'daki Tatarların nüfusu ise büyük oranda artarak 17.100 kişiye, yani toplam nüfusa oran itibarıyla %0.8'e ulaşmıştır.[41] 1926 nüfus sayımında Moskova'da yaşayan diğer Türklere ilişkin nüfus verilerinde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak, 1920 nüfus sayımında Tatarlardan ayrı olarak, diğer Türklerin nüfusu, Tatarların %15'i olarak verilmişti. Bu oranı aynen varsayarsak, Moskova'da 1926 yılında yaşayan Türklerin toplam nüfusa oranlarının %1 olduğunu söyleyebiliriz.

1933 yılında Moskova nüfusu 3.663.000'e, Tatar nüfusu ise 36.600'e ve oran olarak %1.0'e yükselmiştir. 1939'da Moskova nüfusu 4.137.018'e, Tatar nüfusu ise 57.687 ve oran itibarıyla %1.4'e ulaşmıştır.[42] 1959 nüfus sayımına göre, Moskova nüfusu 6.133.100 kişi olarak verilirken, Tatarlar Moskova'da yaşayan azınlıklar arasında üçüncü sıraya yükselmişlerdir. Bu sayımda, Rusların oranı %89.5 olarak verilirken, Yahudilerin toplam nüfusa oranı %4.1, Ukrainlerin %2.3, Tatarların ise %1.5 olarak gösterilmiştir.[43] 1933, 1939 ve 1959 nüfus sayımları verilerinde, Tatarların dışındaki diğer Türk topluluklarına ait veriler gösterilmemiştir.

1959 nüfus sayımında, Moskova'da yaşayanların %96.1'i ana dillerinin Rusça olduğunu belirtirken, Moskova'da Yahudilerin

%91.3'ü, Beyaz Rusların %76.9'u, Ukrainerlerin %70.3'ü, Ermenilerin %65'8'i, Tatarların ise sadece %22.3'ü ana dillerinin Rusça olduğunu belirtmişlerdir.[44] Bu sonuçlara bakıldığında, Moskova'daki azınlıklar arasında millî şuurlarını en fazla koruyabilenlerin Tatarlar olduğu anlaşılmaktadır.

1970 yılında Moskova nüfusunun 7.194.300 kişi olduğu görülmektedir. Ruslar bu nüfusun %89.3'ünü teşkil ederken, Tatarların oranının %1.5 olduğu nüfus verilerinde geçmektedir.[45] 1970 nüfus sayımında, Moskova'da yaşayanların %99.5'inin ana dilinin Rusça olduğu öne sürülmüştür. Bu sayımda, Yahudilerin %98.9'u, Beyaz Rusların %97.7'i, Ermenilerin %97.3'ü, Ukrainerlerin %96.9'u, Tatarların ise %95.4'ü ana dillerinin Rusça olduğunu nüfus verilerine göre beyan etmişlerdir. Ancak, 1959 yılında Tatarların sadece %22.3'ünün ana dil olarak Rusçayı gösterdikleri bilindiğinden, 11 yıl sonra bu oranın %95.4 olarak verilmesi pek gerçekçi görülmemektedir.

1979'da Moskova nüfusu 8.142.200'e ulaşmıştır. Rusların oranı %90.2, Tatarların ise %1.6'ya yükselmiştir. Sovyetler Birliği'nde son nüfus sayımı 1989 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımına göre, Moskova nüfusu 8.875.579 kişi olarak gösterilmiştir.

Bu nüfusun 7.963.246'sını Ruslar, 252.670'ini Ukrainerler, 174.728'ini Yahudiler, 73.005'ini Beyaz Ruslar, 43.989'unu Ermeniler oluşturmuştur. Bu sayımda Tatarların nüfusu 157.376 kişiye yükselmiştir. Sovyetler Birliği döneminde 1989'da ilk defa Moskova'da yaşayan diğer Türk topluluklarına ait nüfus verileri verilmiştir. Bu verilere göre, Azeriler 20.727, Çuvaşlar 18.358, Özbekler 9.183, Kazaklar 8.225 ve Başkurtlar 5.417 kişi olarak gösterilmişlerdir.[46] 1920 yılında Moskova'da yaşayan Tatarların dışındaki diğer Türklerin nüfusu, toplam Türk nüfusunun %15 idi. 1989 nüfus sayımında ise, bu oran %40'a yükselmiştir. Türkleri bir bütün olarak aldığımızda, resmî verilere göre Moskova'da yaşayan Türk topluluklarının sayısı 219.286 kişidir. Bu sayı Moskova'da yaşayan azınlıklar arasında Türklerin, Ukrainerlerden sonra

ikinci sırada olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Moskova'da yaşadıkları bilinen, ancak nüfus verilerinde yer almayan Türkmen, Kırgız, Kumuk, Karaçay-Balkar ve diğer Türk topluluklarının da listeye dahil edilmeleri durumunda, Moskova'da yaşayan Türk topluluklarının azınlıklar arasında ilk sırayı almaları muhtemeldir. Bahsi geçen Türk toplulukların yanında, Moskova'da Tacik, Çeçen, İnguş, Avar, Lezgi, Dergin gibi Müslüman topluluklar da bir hayli nüfusa sahiptirler.

1989 nüfus sayımı verilerinde Moskova'da yaşayan Tatarlardan, 99.097'si Tatar Türkçesini ana dil olarak gösterirken, 57.982'si ana dil olarak Rusçayı beyan etmiştir. 297 kişi ise başka bir dili ana dil olarak göstermiştir. Azerilerden 15.253'ü ana dil olarak Azeri Türkçesini gösterirken, 5.343 kişi Rusçanın ana dilleri olduğunu söylemiştir. 131 kişi ise bir başka dili ana dil olarak ifade etmiştir. Çuvaşlardan 10.614'ü ana dil olarak Çuvaş Türkçesini belirtmiş, 7.676 kişi ise Rusçanın ana dilleri olduğunu söylemiştir. 68 Çuvaş ise bir başka dili ana dil olarak ifade etmiştir. Özbeklerden 7.005 kişi Özbek Türkçesini, 2.057 kişi ise Rusçayı ana dil olarak göstermiştir. 121 kişi ise bir başka dili ana dil şeklinde beyan etmiştir. Kazaklardan Kazak Türkçesini ana dil olarak gösterenlerin sayısı 6.261 iken, Rusçanın ana dilleri olduğunu düşünenlerin sayısı 1.886'dır. 78 kişi de bir başka dili ana dil olarak söylemiştir. Başkurtların 2.767'si ana dilin Başkurt Türkçesi olduğunu, 2.388 kişi ise Rusçayı ana dil olarak ifade etmiştir. 262 Başkurt ise bir başka dili ana dil olarak göstermiştir.[47] Bu oranları 1970 sayımı sonuçları ile karşılaştırdığımızda büyük bir tutarsızlığın olduğu göze çarpmaktadır. Şöyleki, 1970 verilerinde Tatarların %95.4'ünün ana dil olarak Rusçayı gösterdikleri belirtilmiştir. 1989 nüfus sayımı verilerinde ise, Tatarların %63'ünün ana dil olarak Tatar Türkçesini gösterdikleri görülmektedir. Bu durum, özellikle Sovyetler Birliği döneminde azınlıklarla ilgili yayımlanan nüfus verilerinin güvenilir olmadığını bir kez daha göstermektedir. 1989 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türk toplulukları arasında kendi ana dillerini, ana dili olarak

gösterenler şu şekilde sıralanmaktadır: Özbekler %76.3, Kazaklar %76.1, Azeriler %73.6, Tatarlar %62.9, Çuvaşlar %57.8 ve Başkurtlar %51.1.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan Rusya Federasyonu'nda nüfus sayımı yapılmamıştır. 2002 yılı içerisinde yeni bir nüfus sayımı yapılacaktır. Ancak, resmî olarak yayımlanan bir eserde Moskova'nın 1 Ocak 2000 itibarıyla nüfusunun 8.537.200 olduğu belirtilmiştir.[48] Günümüzde, kozmopolit ve "çok uluslu"[49] bir kent olan Moskova'da yaşayan Türk topluluklarından Tatarların nüfusunun, Tatarlar arasındaki yaygın kanıya göre, yaklaşık olarak bir milyon olduğu ifade edilmektedir. Bu sayıyı, Moskova'daki Tatar dernek ve gazetelerinin temsilcileri de teyit etmektedirler. Diğer taraftan, Moskova Belediye Başkanı Yuriy Lujkov birkaç yıl önceki Ramazan Bayramı münasebetiyle yapmış olduğu kutlama mesajında, Tatarların Moskova'daki nüfuslarının 650.000 olduğunu açıklamıştır. Benzer şekilde, Moskova Belediye Başkan Yardımcısı da bir-iki yıl kadar önce Moskova'da 820.000 Tatarın yaşadığını beyan etmiştir. Moskova'da yaşayan Türk toplulukları arasında Tatarlarla birlikte en fazla nüfusa sahip Azerilerdir. Moskova'da yaşayan Azerilerin nüfusunun ise 700.000 olduğu Azeri konsolosluk, dernek ve gazetelerinin temsilcileri tarafından söylenilmektedir. Moskova'da her köşede bir Azeri'ye rastlamak mümkündür. Ancak, Azerilerin büyük bir kısmı, Moskova'da propiska'sız[50] yaşamaktadırlar ve yasal olarak çalışma ve oturma iznine sahip değildirler. Moskova Azerileri, genel olarak, esnaflık yapmaktadırlar. Moskova'daki açık ve kapalı pazarlarda sebze-meyve, tekstil, çiçek ticareti yapanların büyük bir bölümünü Azeriler oluşturmaktadır. Ayrıca, Moskova'da metro etraflarındaki pavilyon ve "laryok" olarak adlandırılan büfe benzeri iş yerlerinin işletmecilerinin de büyük çoğunluğu Azerilerdir. Bu arada, Moskovada birçok büyük fabrika ve işletme sahibi Azeri, Tatar ve diğer Türk topluluklarından iş adamları vardır. Hatta, Rusyanın en büyük petrol şirketi olan ve dünya çapında tanınan "Lukoyl"un başkanı da bir Azeridir. Bunların yanı sıra, Moskova'da başta

Tatar ve Azeriler olmak üzere Türk topluluklarından bir çok yüksek dereceli memur da vardır.

Tatar, Azeri, Çuvaş, Özbek, Kazak, Başkurt, Türkmen, Kırgız ve diğer Türk toplulukları ile birlikte Moskova'da yaşayan Türklerin nüfusunun yaklaşık olarak iki milyonu bulunduğu belirtilmektedir. Moskova'daki Türk toplulukları, kültür, gelenek ve göreneklerini koruyabilmek, kendilerini diğer milletlere daha iyi tanıtabilmek, birbirlerini tanımak ve destek olmak için bazı dernekler kurmuşlardır. Bu dernekler, Moskova'da gazeteler çıkarmakta, konferanslar düzenlemekte, müzik, tiyatro ve spor organizasyonları yapmakta, Sabantoy, Nevruz, Akatuy ve diğer millî bayramlarını birlikte kutlamaktadırlar. Ayrıca, Tatar ve Azeri Türkçesi kursları açarak çocuklarına ana dillerini öğretmektedirler. Buna ilâveten, Moskova'da 4 cami vardır. Camilerde dinî dersler de verilmektedir. Moskova'daki Türk topluluklarının çıkarmış olduğu gazetelerden bir kısmı şunlardır: Rusya Azerileri Özerk Milli-Kültür Federasyonu'nun aylık olarak, Rusça ve Azeri Türkçesi dillerinde çıkardığı "Azerros", bu federasyona bağlı olan Salam adlı Gençlik Derneği'nin çıkardığı "Salam". Bunların dışında, aylık olarak Azeri Türkçesinde çıkarılan "Asude Vaht"; Tatarların Rusça ve Tatar Türkçesinde yayınladığı haftalık "Vatandaşlar", aylık "Tatarskie Novosti (Tatar Haberleri)" ve "Meclis" isimli gazeteleri sayılabilir. Ayrıca, Moskova'da Şehriyar isimli edebî-içtimaî konular üzerine faaliyet gösteren bir Azeri derneği vardır. Azerilerin bir de "157 Nolu Azerbaycan İlkokulu" adlı okulları vardır. Bu okulda Rusya Federasyonu Millî Eğitim Bakanlığı programlarının yanı sıra Azeri Türkçesi ve tarihi dersleri verilmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde azınlıkların millî değer ve kültürleri göz ardı edilmişken, Rusya Federasyonu, ülkede yaşayan azınlıkları, kültürel bir zenginlik olarak görmektedir. Rusya Federasyonu Anayasası'nın 68. maddesi ülkede yaşayan bütün milletlerin ana dillerinin korunmasını ve öğretilmesine izin vermektedir. Anayasanın 19. maddesi de milliyet, dil, din ve diğer sosyal realitelere bakmaksızın herkesin eşit olduğunu belirtmektedir.[51] Bu ise, Rusya'da

yaşayan azınlıkların örgütlenmelerini ve kendilerini daha iyi tanıtmalarını mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak, Sovyetler Birliği zamanında yitirilen bir çok millî değerın farkında olan ve bu kültürel değerlerin yeniden kazanılması için Rusya'da yaşayan Türk toplulukları büyük gayret göstermektedirler. Anayasanın söz konusu maddelerinden de güç alan Moskova'da yaşayan Türk toplulukları millî kimliklerini koruyabilmek için kültürel etkinliklerini günden güne artırmaktadırlar. Ancak, daha katetilmesi gereken çok yollarının olduğunu da bilmektedirler. Moskova'da yaşayan azınlıklar arasında 1990'lardan sonra bir çoğunluk haline gelen Türk topluluklarının ekonomik ve sosyal güçleri ve etkinlikleri günden güne artmakta ve göz ardı edilemeyecek bir güç haline geldikleri gözlemlenmektedir.

Dr. Seyit SERTÇELİK,
Atatürk Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi /Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 873-880.

■ Kaynaklar:

- ◆ BUSSOV, Konrad, Moskovskaya Hronika 1584-1613, İzd-vo AN SSSR, Moskva-Leningrad 1961, s. 176-177.
- ◆ DYAKIN, V. S., "Natsional'nıy Vopros vo Vnutrenney Politike Tsarizme (XIX v.)", Voprosı İstorii, No: 9, 1995, s. 130-142.
- ◆ GİLYAZOV, İ. A., "Politika Tsarizma po Otnoşeniyu k Tataram Srednego Povolj'ya vo 2-oy pol. XVI-XVIII vv. ", Materialı po İstorii Tatarskogo Naroda, Akademiya Nauk Tatarstana, Kazan' 1995, s. 243-256.
- ◆ KOVRİGİNA, V. A., Nemetskaya Sloboda Moskvı i Yyo Jiteli v Kontse XVII-Pervoy Çetverti XVIII vv., Arheografiçeskiy Tsentr, Moskva 1998.
- ◆ KOZLOV, V. İ., Natsionalnosti SSSR (Etnodemografiçeskiy Obzor), Statistika, Moskva 1975.
- ◆ KUMLOVSKAYA, L. A., "Moskva Pri İvana Kalite", 850-Letie Moskvı: Stranitsı İstorii, Materialı Nauçnoy Konferentsii, Moskva 1997, s. 14-17.

- ◆ LANDA, R. G., İslam v İstorii Rossii, Vostochnaya Literatura RAN, Moskva 1995.
- ◆ LUKOVITSEVA, T. A., "Ob'edinenie Russkih Zemel' Vokrug Moskvy", 850-Letie Moskvy: Stranitsy İstorii, Materialy Nauçnoy Konferentsii, Moskva 1997, s. 12-14.
- ◆ Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney, Moskva 1997.
- ◆ Naselenie Rossii Za 100 Let: 1897-1997, Statistiçeskiy Sbornik, Goskomstat Rossii, Moskva 1998.
- ◆ Natsional'nyy Sostav Naseleniya SSSR: Po Dannım Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1989 g., Finansy i Statistika, Moskva 1991.
- ◆ Perepisnaya Kniga Goroda Moskvy 1638 Goda, İzdanie Moskovskoy Gorodskoy Dumı, Moskva 1881.
- ◆ Perepisnaya Knigi Goroda Moskvy: Sostavleni v 1738-1742 Godah, Tom II, İzd. Moskovskoy Gorodskoy Dumı, Moskva 1881.
- ◆ Perepisniya Knigi Goroda Moskvy 1665-76 gg., Gorodskaya Tipografiya, Moskva 1886.
- ◆ POHLYOBKİN, V. V., Tatarı i Rus'. 360 Let Otnoşeniy 1238-1598, Mejdunarodnie Otnoşeniya, Moskva 2001.
- ◆ Regionı Rossii, Ofitsial'noe İzdanie, Goskomstat Rossii, Tom I, Moskva 2000.
- ◆ ROZENBERG, L. İ., "Tatarı v Moskve XVII-Serediny XIX Veka", Etniçeskie Gruppy v Gorodah Yevropeyskoy Çasti SSSR, AN SSSR, Moskva 1987, s. 16-26.
- ◆ SADUR, V. G., "Tatarskoe Naselenie Moskvy (1860-1905)", Etniçeskie Gruppy v Gorodah Yevropeyskoy Çasti SSSR, AN SSSR, Moskva 1987, s. 26-39.
- ◆ SMİRNOVA, Tamara, "Mı, mnogonatsional'nyy Peterburg", Peterburg Natsional'nyy İnformatsionno-analitiçeskiy Jurnal, İyun' 2000, s. 6-7.
- ◆ SMİRNOVA, T. M., "Etnokul'turnaya Situatsiya v Peterburge na Rubeje Vekov", Natsional'nie Diasporı v İstorii i Kul'ture Sankt-Peterburga na Poroqe XXI Veka, İzd-vo Nestor, Sankt-Peterburg 2001, s. 11-24.
- ◆ ŞİBAEV, V. P., Etniçeskiy Sostav Naseleniya Yevropeyskoy Çasti Soyuza SSR, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1930.
- ◆ TİHOMİROV, M. N., Srednevekovaya Moskva v XIV-XV Vekah,

İzd-vo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1957.

◆ VIDRO, M. Ya., Naselenie Moskvy (Po Materialam Perepisey Naseleniya 1871-1970 gg.), Statistika, Moskva 1976.

◆ Vsesoyuznaya Perepis' Naseleniya 1939 Goda: Osnovnie İtogi, Rossiskaya Akademiya Nauk, Moskva 1992.

◆ ZERTSALOV', A. N., Ob'ezjje Golovı i Politseyskiya Dela v Moskve v Kontse XVII v., Univ. Tipog., Moskva 1894.

■ Dipnotlar:

[1] M. N. Tihomirov, Srednevekovaya Moskva v XIV-XV Vekah, İzd-vo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1957, s. 205; L. A. Kumlovskaya, "Moskva Priİvana Kalite", 850-Letie Moskvy: Stranitsı İstorii, Materialı Nauçnoy Konferentsii, Moskva 1997, s. 16.

[2] T. A. Lukovtseva, "Ob'edinenie Russkih Zemel' Vokrug Moskvy", 850-Letie Moskvy: Stranitsı İstorii, Materialı Nauçnoy Konferentsii, Moskva 1997, s. 12.

[3] V. V. Pohlyobkin, Tatarı i Rus'. 360 Let Otnoşeniy 1238-1598, Mejdunarodnie Otnoşeniya, Moskva 2001, s. 37.

[4] Buradaki anlamı itibarıyla kervansaray olarak adlandırabileceğimiz etrafı çevrili bir yapı. Ancak, genellikle malikâne olarak adlandırabileceğimiz içerisinde hizmetçilerin de yaşadığı etrafı avlulu bir yapı. Bazen de hane veya saray anlamlarına gelmektedir. Dvor, günümüzde bahçeli müstakil ev anlamında kullanılmaktadır.

[5] Tihomirov, a.g.e., s. 217.

[6] L. İ. Rozenberg, "Tatarı v Moskve XVII-Seredinı XIX Veka", Etničeskie Gruppı v Gorodah Yevropeyskoy Çasti SSSR, AN SSSR, Moskva 1987, s. 16.

[7] Konrad Bussov, Moskovskaya Hronika 1584-1613, İzd-vo AN SSSR, Moskva-Leningrad 1961, s. 176-177.

[8] Perepisnaya Kniga Goroda Moskvy 1638 Goda, İzdanie Moskovskoy Gorodskoy Dumı, Moskva 1881, s. 14-15, 98, 140, 161, 259.

[9] V. A. Kovrigina, Nemetskaya Sloboda Moskvy i Yvo Jiteli v Kontse XVII-Pervoy Çetverti XVIII vv., Arheografičeskiy

Tsentr, Moskva 1998, s. 35.

[10] Perepisniya Kknigi Goroda Moskvi 1665-76 gg., Gorodskaya Tipografiya, Moskva 1886, s. 232-236.

[11] Rozenberg, a.g.m., s. 17.

[12] Perepisniya Kknigi Goroda Moskvi 1665-76 gg., s. 18, 68, 73-74.

[13] Moskova nüfus kütüklerinde, tercüman ve dilmaç ayrı meslek grupları olarak verilmektedir.

[14] Rozenberg, a.g.m., s. 16-17.

[15] a.g.m., s. 18.

[16] a.g.m., s. 17-18.

[17] İ. A. Gilyazov, "Politika Tsarizma po Otnoşeniyu k Tataram Srednego Povolj'ya vo 2-oy pol. XVI-XVIII vv. ", Materialı po İstorii Tatarskogo Naroda, Akademiya Nauk Tatarstana, Kazan' 1995, s. 244-245.

[18] Rozenberg, a.g.m., s. 19.

[19] a.g.m., s. 19-20; Perepisnaya Kniga Goroda Moskvi 1638 Goda, s. 14, 161; Perepisniya Knigi Goroda Moskvi 1665-76 gg., s. 232-136.

[20] Rozenberg, a.g.m., s. 20.

[21] A. N. Zertsalov', Ob'ezjie Golovı i Politseyskiya Dela v Moskve v Kontse XVII v., Univ. Tipog., Moskva 1894, s. 56.

[22] Rozenberg, a.g.m., s. 21.

[23] a.g.m., s. 21-22; Perepisnaya Knigi Goroda Moskvi: Sostavleni v 1738-1742 Godah, Tom II, İzd. Moskovskoy Gorodskoy Dumı, Moskva 1881, s. 88.

[24] R. G. Landa, İslam v İstorii Rossii, Vostoçnaya Literatura RAN, Moskva 1995, s. 132-133; V. S. Dyakin, "Natsional'nyy Vopros vo Vnutrenney Politike Tsarizme (XIX v.)", Voprosı İstorii, No: 9, 1995, s. 131.

[25] Rozenberg, a.g.m., s. 22.

[26] a.g.m., s. 22.

[27] a.g.m., s. 23-24.

[28] V. G. Sadur, "Tatarskoe Naselenie Moskvi (1860-1905)", Etniçeskie Gruppı v Gorodah Yevropeyskoy Çasti SSSR, AN SSSR, Moskva 1987, s. 27; M. Ya. Vidro, Naselenie Moskvi (Po Materialam Perepisey Naseleniya 1871-1976 gg.), Statistika,

Moskva 1976, s. 11, 30.

[29] Sadur, a.g.m., s. 27-30.

[30] V. İ. Kozlov, Natsionalnosti SSSR (Etnodemografiçeskiy Obzor), Statistika, Moskva 1975, s. 44.

[31] Vıdro, a.g.e., s. 29; Sadur, a.g.m., s. 28.

[32] Vıdro, a.g.e., s. 11.

[33] V. P. Şibaev, Etniçeskiy Sostav Naseleniya Yevropeyskoy Çasti Soyuzu SSR, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1930, s. 64-65.

[34] Sadur, a.g.m., s. 30-32.

[35] a.g.m., s. 33; Vıdro, a.g.e., s. 46.

[36] Sadur, a.g.m., s. 34-37.

[37] 1917 yılına ait Moskova nüfus verileri, kaynaklarda birbirini tutmamaktadır. Örneğin, M. Ya. Vıdro'nun, 1871-1970 Yılları Arasındaki Nüfus Sayımlarına Göre: Moskova'nın Nüfusu (Naselenie Moskvı: Po Materialam Perepisey Naseleniya 1871-1970 gg., Statistika, Moskva 1976, s. 12) adlı kitabında, 1917'deki Moskova nüfusu 2. 017. 000 kişi olarak verilirken; Yüzyılın Başından Günümüze Rakamlarla Moskova (Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney, Moskva 1997, s. 13), isimli kitapta 1917 yılındaki Moskova nüfusu 1. 854. 400 olarak gösterilmektedir. Aradaki fark 162. 600'dür. 1920 nüfus sayımı verilerinde de kaynaklar arasında tutarsızlık vardır. Vıdro, a.g.e., s. 13'te, 1920'de Moskova nüfusunu 1. 027. 000 olarak verirken, V. P. Şibaev, Etniçeskiy Sostav Naseleniya Evropeyskoy Çasti Soyuzu SSR, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1930, s. 184-185'te, Moskova nüfusunu 952. 247 kişi olarak göstermiştir. Aynı şekilde, 1926 nüfus verilerinde de kaynaklar arasında tutarsızlık görülmektedir. Vıdro, (a.g.e., s. 13) 1926'daki Moskova nüfusunu 2. 026. 000 kişi olarak verirken; Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney, (s. 13) adlı kitapta, Moskova nüfusu 2. 101. 200 kişi olarak gösterilmiştir. Resmî bir yayın olan diğer bir kaynakta ise, 100 Yıl İçerisinde Rusya'nın Nüfusu, (Naselenie Rossii Za 100 Let: 1897-1997, Statistiçeskiy Sbornik, Goskomstat Rossii, Moskva 1998, s. 50) 1926 yılındaki Moskova nüfusu 2. 080. 000 kişi olarak verilmiştir.

[38] Vıdro, a.g.e., s. 12-13, 30; Sadur, a.g.m., s. 26.

[39] Şıbaev, a.g.e., s. 166-167.

[40] Vıdro, a.g.e., s. 12-13.

[41] Vıdro, a.g.e., s. 13, 30; Sadur, a.g.m., s. 26.

[42] Vıdro, a.g.e., s. 13; Vsesoyuznaya Perepis' Naseleniya 1939 Goda: Osnovnie İtogi, RAN, Moskva 1992, s. 63; Sadur, a.g.m., s. 26. 1939 yılına ait nüfus verilerinde de tutarsızlıklar görülmektedir. Vıdro ve Vsesoyuznaya Perepis' Naseleniya 1939 Goda: Osnovnie İtogi, Rossiskaya Akademiya Nauk, Moskva 1992, (s. 63) adlı kitapta, Moskova nüfusu 4. 137. 018 kişi olarak verilmiştir. Buna karşılık, Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney, (s. 13), adlı kitabın yanı sıra, Naselenie Rossii Za 100 Let: 1897-1997, Statistiçeskiy Sbornik, (s. 50), isimli eser de Moskova nüfusunu 1939 yılı için 4. 609. 200 kişi olarak vermektedir. Kaynaklar arasındaki farkın 472. 182 gibi büyük bir rakam olması, özellikle Sovyetler Birliği döneminde resmen açıklanan nüfus sayımı sonuçlarının güvenilirliği açısından soru işareti bırakmaktadır. Genel sayım sonuçlarındaki büyük orandaki tutarsızlıklar, açıklanan azınlık nüfuslarına ait sonuçların gerçek rakamlardan belki de çok daha düşük olduğunu düşündürmektedir.

[43] Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney, s. 13, 16; Naselenie Rossii Za 100 Let: 1897-1997, Statistiçeskiy Sbornik, s. 50'de, 1959 yılında Moskova nüfusu 6. 134. 000 olarak verilmiştir. Buna karşılık, Vıdro, Naselenie Moskvı, s. 13'te, Moskova nüfusunu 5. 046. 000 kişi olarak vermiştir. Vıdro'nun nüfus sayımı sonuçlarına göre vermiş olduğu sayı ile resmî bir yayın olan Naselenie Rossii Za 100 Let: 1897-1997, Statistiçeskiy Sbornik ve Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney adlı kitapta verilen sonuçlar arasındaki fark 1. 087. 100'dür. Aradaki farkın bir milyonun üzerinde olması yayımlanan nüfus sayımı sonuçlarının doğru olmadığı yargısını uyandırmaktadır.

[44] Vıdro, a.g.e., s. 32.

[45] Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney, s. 13, 16. 1970 nüfus sayımında da kaynaklar arasında tutarsızlık devam

etmektedir. Vidro'ya göre ise, Moskova nüfusu 7. 061. 000'dir. Bu sayımda iki kaynak arasındaki fark 133. 300'dür. Vidro, a.g.e., s. 14.

[46] Natsional'nıy Sostav Naseleniya SSSR: Po Dannım Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1989 g., Finansı i Statistika, Moskva 1991, s. 66. 1989 yılı nüfus verilerine bakıldığında, kaynaklar arasındaki uyuşmazlığın bu sayımda da olduğu görülmektedir. Moskva v Tsifrah: S Naçala Veka Do Naşih Dney, s. 13 ve Naselenie Rossii Za 100 Let: 1897-1997, Statistiçeskiy Sbornik, s. 50'de Moskova nüfusu 8. 972. 300 kişi olarak verilmektedir.

[47] Natsional'nıy Sostav Naseleniya SSSR: Po Dannım Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1989 g., s. 66.

[48] Regionı Rossii, Ofitsial'noe İzdanie, Goskomstat Rossii, Tom I, Moskva 2000, s. 115.

[49] Uluslararası normlara göre herhangi bir şehir veya ülke nüfusunun %5'inden fazlasını farklı etnik gruplar oluşturuyor ise, o şehir veya bölge "çok uluslu" kabul edilmektedir. Tamara Smirnova, "Mı, mnogonatsional'nıy Peterburg", Peterburg Natsional'nıy İnfomatsionno-analitiçeskiy Jurnal, İyun' 2000, s. 6.

[50] Propiska, eski Sovyetler Birliği ve günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri'nde yürürlükte olan idarî bir işlemdir. Bu sisteme göre, kişiler ancak ikamet etmiş oldukları şehirde yasal olarak çalışma ve oturma iznine sahiptirler.

[51] T. M. Smirnova, "Etnokul'turnaya Situatsiya v Peterburge na Rubeje Vekov", Natsional'nie Diasporı v İstorii i Kul'ture Sankt-Peterburga na Poroge XXI Veka, İzd-vo Nestor, Sankt-Peterburg 2001, s. 12. Taryhy makalalar